

Geestelijke verzorging als ondersteuning bij levensoriëntatie

Een theoretische onderbouwing

De huidige tijd vraagt om geestelijke verzorging die ruimte biedt aan een diversiteit aan levensbeschouwelijke kaders. Daarnaast is er behoefte aan een inhoudelijke visie op 'goed leven' om tegenwicht te kunnen bieden aan dominante en verarmde noties hiervan, zo stellen de auteurs in een onlangs gepubliceerd boek. Dit artikel biedt een Nederlandse samenvatting.

Carmen Schuhmann, Marishelle Lieberwerth, Annelieke Damen, Gaby Jacobs en Joanna Wojtkowiak

GEESTELIJK VERZORGERS KOMEN in beeld als de vanzelfsprekendheid van het bestaan wegvalt. Zij bieden ondersteuning in situaties van intense schoonheid, verdriet, vreugde of afschuw. Historisch gezien deden zij dat vanuit religieuze tradities die als vanzelfsprekende gedeelde kaders in een samenleving fungeerden. Geestelijk verzorgers hielpen mensen om met behulp van religieuze ideeën en praktijken in contact met 'het goede' te blijven, ook in moeilijke situaties. In de huidige westerse, geseculariseerde samenlevingen is de vanzelfsprekendheid van religie wegge gevallen (Taylor, 2007). Dit heeft, mede door globalisering, ook geleid tot levensbeschouwelijke pluraliteit en fluidi-

teit: mensen kunnen tijdens hun leven uit een veelheid van religieuze en niet-religieuze kaders putten.

Tegelijkertijd is er in westerse samenlevingen sprake van een verarming van gedeelde taal die verbeeldt en uitdrukt hoe een goed leven te leiden (Lynch, 2002). Volgens Rosa (2016) heeft dit onder meer te maken met individualisering: iedereen moet voor zichzelf antwoorden zoeken op de existentiële vraag hoe te leven. Die antwoorden zoekt men vaak eerder in kwantiteit dan in kwaliteit. Goed leven wordt al snel gelijkgesteld aan het hebben van 'voldoende' geld, gezondheid en sociale relaties (Rosa, 2016). Bij breukervaringen, wanneer die antwoorden niet lan-

ger voldoen, gebruikt men doorgaans geïndividueerde psychologische taal (zoals overprikkeld zijn of een trauma hebben) om existentiële zorgen en worstelingen uit te drukken. Rijksen en Van Heijst (1999) gebruiken in dit verband de sprekende term 'levensbeschouwelijk analfabetisme'.

Deze ontwikkelingen onderstrepen de urgentie van het gesprek dat – zowel internationaal als in Nederland – binnen de beroepsgroep gaande is over de vraag naar de aard en het eigene van het beroep en de legitimering ervan (zie o.a. Den Toom, 2022; Schuhmann & Damen, 2018; Smit, 2015). De huidige tijd vraagt om een opvatting van geestelijke

verzorging die ruimte biedt aan de diversiteit aan levensbeschouwelijke kaders waaruit mensen tegenwoordig putten en tegelijk tegenwicht biedt aan de huidige dominante, verarmde noties van 'goed leven'. In het boek *Chaplaincy for a plural world: humanistic perspectives* formuleren wij een dergelijke opvatting. We geven een theoretische onderbouwing van geestelijke verzorging die zowel recht doet aan de religieuze wortels van het vak als aan levensbeschouwelijke pluraliteit en fluïditeit.¹ Hierbij maken we gebruik van de rijke historie van het denken over, uitoefenen van en onderwijzen in humanistisch geestelijke verzorging in Nederland. Humanisme dient hierbij als een vertrekpunt dat we ook

kritisch adresseren vanuit verschillende humanismekritische perspectieven. Dit artikel biedt een verkorte Nederlandse samenvatting van het boek, bedoeld als bijdrage aan het lopende gesprek over hedendaagse geestelijke verzorging.

De eerste drie hoofdstukken van het boek zijn theoretisch van aard. Hierin presenteren we een conceptualisering van het domein van geestelijke verzorging – zingeving en levensbeschouwing – in termen van levensoriëntatie. Zingeving begrijpen we hier als een spiritueel proces van zoeken naar een ‘goede’ plek en ‘goede’ richting in het leven, dat ook lichamelijke, relationele en sociaalculturele dimensies heeft. Levensbeschouwingen kunnen hierbij als specifieke oriëntatiekaders worden opgevat, die ook zeggingskracht hebben bij hevige desoriëntatie, wanneer het goede buiten beeld of buiten bereik raakt. Op grond hiervan leggen we geestelijke verzorging uit als een praktijk waarin ondersteuning wordt geboden bij levensoriëntatie, in het bijzonder in desoriënterende situaties en omstandigheden.

Mensen kunnen tijdens hun leven putten uit een veelheid van religieuze en niet-religieuze kaders

We werken uit hoe geestelijke verzorging hierbij als specialistische zorg voor zingeving kan worden begrepen en wat dit betekent voor de rol van de eigen levensbeschouwing van geestelijk verzorgers. We beargumenteren verder dat het praktijkdoel van geestelijke verzorging kan worden begrepen als ‘oriëntatie in het leven ervaren’; een praktijkdoel waaraan op micro-, meso- en macroniveau dient te worden gewerkt. Deze theoretische beschouwingen worden geïllustreerd aan de hand van enkele vignetten.

In de overige hoofdstukken wordt een scala aan methodische handvatten gepresenteerd om ‘oriëntatie in het leven ervaren’ te bevorderen. Deze bestrijken de verschillende aspecten van het werk dat geestelijk verzorgers op micro-, meso- en macroniveau doen. Elk van deze methodische hoofdstuk-

ken is geschreven in samenwerking met een geestelijk verzorger die via een praktijksituatie laat zien hoe methoden in de praktijk kunnen uitwerken. In dit artikel presenteren wij enkele hoofdlijnen uit het boek, vanuit de vraag wat het te bieden heeft voor de beroepsgroep van geestelijk verzorgers in de huidige Nederlandse context.

Zingeving als proces van levensoriëntatie

In de *Beroepsstandaard* wordt het domein van geestelijke verzorging omschreven als zingeving en levensbeschouwing: ‘Geestelijke verzorging is professionele begeleiding, hulpverlening en advisering bij zingeving en levensbeschouwing’ (Vereniging van Geestelijk Verzorgers, 2016, p. 7). Onze theoretische onderbouwing van geestelijke verzorging sluit hierbij aan en is gebaseerd op een conceptualisering van zingeving die de relatie tussen zingeving en levensbeschouwing expliciteert. Zingeving leggen we hierbij uit als een existentieel proces van oriëntatie in het leven. Daarmee sluiten we aan bij verschillende (psychologische) zingevingstheorieën waarbij de ruimtelijke metafoor van oriëntatie wordt genoemd – vaak zonder verdere uitleg (Janoff-Bulman, 1992; Pargament, 1997; Park, 2010; Schnell, 2021). We werken deze opvatting van zingeving nu eerst verder uit en komen in de volgende paragraaf terug op de vraag hoe levensbeschouwing hierin naar voren komt.

Onze conceptualisering van zingeving als oriëntatieproces is primair gebaseerd op filosofische ideeën, om te beginnen die van Charles Taylor (1989; zie ook Mooren, 2011). Hij legt uit dat oriëntatieprocessen starten bij de existentiële vragen (vragen over hoe te leven) die altijd in ons leven meespelen – of we ons daar nu bewust van zijn of niet. Taylor benadrukt dat deze existentiële vragen geen feitelijke of neutrale vragen zijn, want er klinkt altijd de vraag in door hoe ‘goed’ te leven. Hij spreekt daarom over de *morele ruimte* van vragen over het goede waarin ons bestaan zich afspeelt. Existentiële zingeving is dan te begrijpen als een proces van levensoriëntatie; als een zoektocht naar een goede plek en richting in het leven. Zingevingskaders kunnen daarmee worden begrepen als oriëntatiekaders die ons de weg wijzen in de morele ruimte. Deze kaders bestaan volgens Taylor uit visies van het goede: constellaties van beelden, verhalen en praktijken die uitdrukken wat een goed leven is. Hieruit putten mensen, bewust of

onbewust, om in het dagelijks leven betekenis te geven aan wat ze doen en wat hen overkomt.

Taylor (1989) benadrukt dat visies van het goede die fungeren als oriëntatiekaders in de morele ruimte een spiritueel karakter hebben. Hij bedoelt daarmee dat het bij existentiële zingeving gaat om dat wat het leven uiteindelijk de moeite waard maakt en niet primair om wat leuk of aangenaam is (al kan dat ook samenvallen). Visies van het goede hebben een spiritueel karakter als ze uitdrukken wat vanultieme waarde is. De term 'spiritueel' gebruikt Taylor dus om de existentiële lading van oriëntatieprocessen aan te duiden.

Twee opmerkingen zijn hierbij van belang. Ten eerste is het spirituele volgens Taylors opvatting niet noodzakelijkerwijs iets buitengewoons. Mensen kunnen ultieme waarde hechten aan gewone, alledaagse ervaringen en activiteiten. Ten tweede staat het spirituele niet gelijk aan het ethische. Mensen kunnen ultieme waarde hechten aan noties van goed leven die het ego voeden of dehumaniserende ideeën over (bepaalde) anderen omvatten. Hierop komen we later terug als we geestelijke verzorging in termen van levensoriëntatie uitleggen.

De conceptualisering van zingeving als levensoriëntatie is om ten minste twee redenen helpend om het domein van hedendaagse geestelijke verzorging te beschrijven. Ten eerste wordt zingeving in het perspectief van levensoriëntatie niet gereduceerd tot iets psychologisch of individueels, maar gezien als iets wat het menszijn als geheel betreft. Zo heeft levensoriëntatie een fysieke dimensie: het is in de meest letterlijke zin een lichamelijke, vaak prereflectieve aangelegenheid die plaatsvindt in de tastbare wereld. Het gaat hierbij zowel om lijfelijke sensaties van al dan niet op je plek zijn of van verlangen en afkeer, als om hoe lichamelijke positionering bepaalt wat voor iemand (on)zichtbaar en (on)bereikbaar is (Merleau-Ponty, 1945/2012). Daarnaast heeft levensoriëntatie een relationele dimensie. Onze pogingen om ons te oriënteren zijn op complexe en onvoorspelbare wijze verward; in directe en indirecte ontmoetingen beïnvloeden we (bedoeld en onbedoeld) elkaars weg door het leven (Gergen, 2009). Ook heeft levensoriëntatie een sociaalculturele dimensie, doordat visies van het goede ontstaan in sociale contexten. Ze kunnen als onzichtbare normen

fungeren die bepaalde manieren van leven normaliseren en andere afkeuren. Het perspectief van levensoriëntatie laat bovendien zien hoe privilege en uitsluiting een rol spelen in zingeving; sommige levenspaden zijn niet begaanbaar of toegestaan voor bepaalde mensen of groepen (Ahmed, 2006).

Desoriënterende ervaringen en levensbeschouwing

Een tweede reden waarom het perspectief van levensoriëntatie vruchtbaar is voor hedendaagse geestelijke verzorging is dat hierin, zoals gezegd, expliciet de relatie tussen zingeving en levensbeschouwing kan worden gelegd. Om te begrijpen hoe levensbeschouwing in dit perspectief naar voren komt, moeten we het eerst over *desoriënterende ervaringen* hebben. Doorgaans oriënteren we ons in het leven zonder erbij na te denken. Intuïtief en vanuit gewoonte volgen we bepaalde visies van goed leven. We kunnen echter in situaties of omstandigheden terechtkomen waarbij dit niet langer vanzelfsprekend is. Vaak vragen we ons dan (pas) af wat echt van waarde is, zodat het spirituele karakter van levensoriëntatie naar voren komt.

Er is sprake van een verarming van gedeelde taal die verbeeldt en uitdrukt hoe een goed leven te leiden

Dergelijke desoriënterende ervaringen zijn niet noodzakelijkerwijs onwenselijk of onprettig. Verliefd worden, een kind krijgen of een grote reis ondernemen kunnen bijvoorbeeld tegelijk desoriënterend zijn en als positieve transformatie worden ervaren, waarbij nieuwe visies van het goede in beeld komen. Het kan bij desoriëntatie echter ook om lastige ervaringen gaan, waarbij het moeilijk is om te bepalen hoe verder te gaan (Harbin, 2016). In ons boek werken we zes typen desoriënterende ervaringen uit: twee positieve (verwondering en empowerment) en vier lastige (tragiek, ontologische onzekerheid, onrechtvaardigheid, morele spanning en onrechtvaardigheid), zie ook Jacobs (2020). Deze

vertegenwoordigen verschillende manieren waarop het idee of gevoel dat je dicht bij het goede staat of er naartoe beweegt, opgeschud kan worden of onder druk kan komen te staan.

Levensbeschouwingen begrijpen wij nu als een specifiek soort zingevingskaders: collectieve oriëntatiekaders die ook richting wijzen bij hevige desoriëntatie, wanneer het goede volledig buiten beeld of buiten bereik lijkt. Hiermee bouwen we voort op de definitie door antropoloog Geertz (1973) van religies als symbolische systemen die oriëntatie bieden in het zicht van het onbegrijpelijke, ondraaglijke en ontoelaatbare. Veel gangbare visies van het goede – denk aan de genoemde verarmde noties van goed leven – bieden geen oriëntatie bij hevig desoriënterende ervaringen, tragiek of onrecht. Levensbeschouwingen bieden visies van het goede die ook zeggingskracht hebben bij ervaringen van hevige desoriëntatie, als het goede uit het leven verdwenen lijkt.

Dit wijst op de rol van transcendentie en geloof in levensbeschouwelijke visies van het goede: ze fungeren als bronnen van het geloof dat zich iets goeds kan voordoen dat de ervaren desoriëntatie overstijgt. Levensbeschouwingen bieden bovendien handvatten om bij hevige desoriëntatie contact met dit goede te maken, bijvoorbeeld via verhalen en rituelen (Smart, 1999). In ons boek passen we dit perspectief op levensbeschouwing in het bijzonder toe op humanisme. Aan de hand van het werk van filosofen als Iris Murdoch, Emmanuel Levinas en Hannah Arendt ontwikkelen we humanistische, aardse noties van geloof in iets goeds dat zelfs in de meest moeilijke omstandigheden kan ontstaan vanuit belichaamde verbinding met anderen en de wereld.

De relatie tussen zingeving en levensbeschouwing is daarmee als volgt: zingeving verwijst naar processen van levensoriëntatie die zich ontvouwen vanuit de existentiële vraag naar een goede plek en richting in het leven. Zingevingskaders zijn oriëntatiekaders, bestaande uit visies van het goede die uitdrukken wat het leven uiteindelijk de moeite waard maakt. We ervaren een gebrek aan of verlies van zin wanneer het ons niet lukt om ons te oriënteren in het leven. Levensbeschouwingen zijn collectieve oriëntatiekaders die ook bij hevige desoriëntatie, wanneer heroriëntatie onmogelijk lijkt, een weg naar

hernieuwde zingeving wijzen. In ons boek presenteren we deze conceptualisering van existentiële zingeving in een model dat een bewerking is van het bekende psychologische zingevingmodel van Park (2010).

Geestelijke verzorging als specialistische zorg voor zingeving

De conceptualisering van zingeving als proces van levensoriëntatie helpt om geestelijke verzorging als specialistische zorg voor zingeving te begrijpen.² Zorg voor zingeving wordt, in ieder geval in de gezondheidszorg, steeds meer als een gedeelde taak gezien waarvoor alle betrokken professionals (en vrijwilligers) samen verantwoordelijk zijn.³ In termen van levensoriëntatie gaat het bij zorg voor zingeving om het ondersteunen van mensen bij hun pogingen zich te (her)oriënteren in het leven. Die zorg is met name nodig als mensen desoriëntatie ervaren en hun zingeving onder druk staat. Daarbij is zingeving alleen voor de geestelijk verzorger de primaire focus. Geestelijk verzorgers noemen zich daarom vaak specialisten of experts op het gebied van zorg voor zingeving. Dat specialisme ligt, gezien vanuit het perspectief van zingeving als levensoriëntatie, op drie vlakken.

Ten eerste bieden geestelijk verzorgers zorg voor zingeving bij allerlei desoriënterende situaties en omstandigheden, ook bij hevige desoriëntatie. Het kan hierbij gaan om situaties waarin mensen alle hoop of levenslust hebben verloren, bijvoorbeeld vanwege het verlies van een geliefde, onmacht om onrechtvaardige omstandigheden te veranderen of eigen betrokkenheid bij geweld. Dit zijn situaties waarin bepaalde visies van goed leven onherstelbaar buiten beeld of bereik zijn geraakt en er niets valt te fixen. Dit zijn bij uitstek situaties waarbij veel professionals zich onthand voelen en de geestelijk verzorger in beeld komt. Overigens kan het bij hevige desoriëntatie ook gaan om verwarrende of hoopgevendende gebeurtenissen waarbij nieuwe visies van het goede zich openen. Geestelijk verzorging kan hier bestaan uit het ritueel markeren of vieren van zo'n gebeurtenis.

Ten tweede hebben geestelijk verzorgers aandacht voor de rol van levensbeschouwingen, in het bijzonder religies, bij processen van zingeving. Zoals gezegd, bieden levensbeschouwingen oriëntatie, ook

bij hevige desoriëntatie. Geestelijk verzorgers hebben oog voor de levensbeschouwelijke wortels van mensen en voor hoe deze in iemands actuele situatie helpend of belemmerend doorwerken. Ze helpen mensen om zich tot levensbeschouwelijke kaders te verhouden en om te onderzoeken uit welke levensbeschouwelijke krachtbronnen iemand kan putten.

Ten derde hebben geestelijk verzorgers oog voor de verschillende normatieve visies van het goede die (vaak impliciet) spelen in specifieke contexten van zorg voor zingeving. Zij onderzoeken hoe dominante institutionele discoursen de mogelijkheid om een goed leven te leiden van sommige mensen of groepen belemmert en kunnen het gesprek hierover binnen de organisatie initiëren en voeren. Dit laat zien dat geestelijke verzorging een kritische praktijk is die ook een politieke dimensie heeft. In ons boek werken we dit verder uit aan de hand van het begrip *normatieve professionalisering* (Kunneman, 2002). We verbinden dit ook aan de vrijplaatsfunctie van geestelijke verzorging. Overigens hebben geestelijk verzorgers ook oog voor hoe allerlei normatieve visies meespelen in de verhalen van de mensen die zij ondersteunen. We beschreven eerder dat iemands spirituele visies van het goede, iemands visies van wat van ultieme waarde is, ook dehumaniserende ideeën kunnen omvatten. Geestelijk verzorgers gaan niet klakkeloos mee in iemands zoektocht naar een goed leven – ongeacht wat dat goede behelst – maar kunnen hier ook constructieve en kritische vragen bij stellen.

Geestelijke verzorging speelt zich af in contexten met verschillende waarden en normen die met elkaar in conflict kunnen zijn

Op grond van deze karakterisering van wat geestelijke verzorging specialistische zorg voor zingeving maakt, komt nu ook de rol van de eigen levensbeschouwing van geestelijk verzorgers in beeld. Geestelijke verzorging speelt zich af in contexten waarin

verschillende waarden en normen actief zijn en met elkaar in conflict kunnen zijn. Dit maakt dat keuzes en handelingen, ook die van de geestelijk verzorger, altijd een normatieve lading hebben. Voor geestelijk verzorgers is die normatieve lading verbonden aan hun levensbeschouwing. Zonder dat zij een specifieke levensbeschouwing propageren, staan zij voor ethische noties van het ultiem goede die in alle levensbeschouwingen naar voren komen (zoals mededogen, humaniteit en zorgzaamheid). Het specifieke levensbeschouwelijke karakter van het beroep zit in het geloof dat zich ook in de meest hopeloze situaties iets goeds kan voordoen, dat ons iets goeds kan toevallen, soms ongrijpbaar of onbegrijpelijk (zie ook Schuhmann & Damen, 2018). Dit wijst erop hoe belangrijk het voor geestelijk verzorgers is om dit geloof bij zichzelf vanuit de eigen levensbeschouwing te onderhouden en te voeden. Het wijst ook op de genoemde kritische rol van geestelijk verzorgers in organisaties en de samenleving, waar zij tegenwicht bieden aan dominante normatieve visies die desoriëntatie, kwetsbaarheid en feilbaarheid als individueel falen of als oplosbare problemen voorstellen.

Oriëntatie in het leven ervaren

Geestelijke verzorging heeft gedurende de afgelopen decennia een ontwikkeling doorgemaakt naar een meer uitdrukkelijke legitimering op professionele gronden. Geestelijke verzorging wordt steeds nadrukkelijker gepresenteerd als een specifiek beroep, met een specifiek expertisegeried. Professions kunnen worden gekarakteriseerd in termen van het specifieke centrale doel of de centrale waarde die daarbinnen wordt nagestreefd (Freidson, 2001; MacIntyre, 2007). Spreken over doelen wordt in geestelijke verzorging vaak als not done en strijdig met het vak beschouwd. Dan gaat het echter over het in contact met een ander toewerken naar een bepaald vooraf gesteld doel. Het praktijkdoel van een beroep geeft daarentegen aan wat de reikwijdte van het beroep is, hoe het beroep zich van andere beroepen onderscheidt en wat professionals verbindt (zie ook Smit, 2015). Het centrale doel van een professie staat niet voor eens en altijd vast, maar ontwikkelt zich met het beroep mee (MacIntyre, 2007). Deze ontwikkeling wordt gevoed door de dialoog tussen professionals en voedt tegelijkertijd deze dialoog. Ons boek is bedoeld als een bijdrage aan deze dialoog binnen de beroepsgroep van geestelijk verzorgers.

Overkoepelend doel: oriëntatie in het leven ervaren
Microniveau: individuen, groepen
• Uitdrukken en verkennen van ervaringen van desoriëntatie. • Expliciteren en eventueel heroverwegen van visies van goed leven. • Verkennen hoe men richting deze (vernieuwde) visies van goed leven kan bewegen. • Ervaren van relationele bevestiging en empowerment.
Mesoniveau: organisaties, instituties
• Herkennen en articuleren van desoriëntatie. • Bieden van (samenwerking in) zorg voor zingeving met het oog op verbetering van de voorwaarden voor het ervaren van oriëntatie in het leven. • Opnemen van visies van goed leven in ethiek en beleid.
Macroniveau: gemeenschappen, samenleving
• Uitdragen van visies van goed leven waarin desoriëntatie, kwetsbaarheid en feilbaarheid als deel van het leven worden gezien. • Ruimte bewaken of maken voor kritische dialogen over collectieve visies van goed leven, waarbij alle (met name gemarginaliseerde) stemmen betrokken worden. • Experimenteren met 'vrijplaatsen voor desoriëntatie' waar nieuwe praktijken van goed leven ontwikkeld worden.

Tabel 1. Doelen van geestelijke verzorging op micro-, meso- en macroniveau.

Op grond van de conceptualisering van zingeving en levensbeschouwing in termen van levensoriëntatie stellen wij voor om het centrale praktijkdoel van geestelijke verzorging te begrijpen als *oriëntatie in het leven ervaren*.⁴ Twee opmerkingen zijn hierbij van belang. Om te beginnen betekent dit niet dat geestelijke verzorging meegaat met in westerse samenlevingen dominante visies op desoriëntatie als puur negatief, als iets dat zo snel mogelijk opgelost dient te worden. Niet alleen hebben we al aangegeven dat desoriënterende ervaringen ook positief kunnen zijn, maar ook worden ervaringen van georiënteerd zijn en van desoriëntatie in ons model van existentiële zingeving niet als tegengestelden gezien, maar als dialectisch aan elkaar gerelateerd (zie hfst. 1). Ten tweede is oriëntatie in het leven ervaren geen praktijkdoel dat eens en voor altijd kan worden bereikt maar inherent onstabiel, omdat milde en hevige desoriënterende ervaringen nu eenmaal bij het leven horen. Het ervaren van oriëntatie in het leven hoeft ook niet te gaan om daadwerkelijk op een goede plek in het leven zijn of in een goede richting gaan, maar kan verwijzen naar de hoop of het vertrouwen dat we ooit weer iets goeds kunnen ervaren.

Omdat levensoriëntatie een fysieke, relationele en sociaalculturele dimensie heeft, dienen geestelijk verzorgers niet alleen op het niveau van individuen

en groepen aan het praktijkdoel 'oriëntatie in het leven ervaren' te werken (microniveau), maar ook op het niveau van organisaties (mesoniveau) en van de samenleving (macroniveau). Onze lijfelijkheid en fysieke omgeving, onze relationele context en de sociaalculturele en politieke structuren waarbinnen we leven, hebben allemaal invloed op onze ervaring van (des)oriëntatie in het leven. De taak van geestelijk verzorgers, de professionals die gespecialiseerd zijn in zorg voor zingeving, betreft dus een-op-eencontact en contact met groepen, organisaties, gemeenschappen en de samenleving. In tabel 1 specificeren wij het overkoepelende doel van geestelijke verzorging – oriëntatie in het leven ervaren – naar doelen op micro-, meso- en macroniveau (zie ook hfst. 1).

Methoden van geestelijke verzorging

In de hoofdstukken 4 tot en met 10 beschrijven we hoe het centrale praktijkdoel van geestelijke verzorging – oriëntatie in het leven ervaren – op verschillende gebieden bevorderd kan worden: in een-op-eenbegeleiding, in groepen, met behulp van rituelen, in onderwijs, door onderzoek, via morele ontwikkeling van individuen en organisaties en via sociaalpolitiek werk. Kortom: aan de praktijkdoelen van geestelijke verzorging kan gewerkt worden met behulp van verschillende methoden op micro-, meso- en macroniveau.

Hoofdstuk 4 behandelt hoe counselingmethoden (of therapeutische methoden) kunnen worden toegepast in specifieke situaties van een-op-eenbegeleiding binnen geestelijke verzorging. Het bevat een reflectiemodel dat hierbij als gids dient, door te bevragen hoe de doelen van specifieke counselingmethoden zich verhouden tot de doelen van geestelijke verzorging op microniveau.

Bijvoorbeeld: in existentiële therapie worden de uiteindelijke waarden van de cliënt bevraagd. Methoden uit de existentiële therapie kunnen daarom in geestelijke verzorging gebruikt worden om de ander te ondersteunen bij het expliciteren en eventueel heroverwegen van diens visies van het goede. Een ander voorbeeld: bij narratieve therapie is het uitgangspunt dat mensen problemen ervaren indien wezenlijke ervaringen niet passen binnen de dominante discoursen die bepalend zijn in de verhalen die ze over zichzelf vertellen. Narratief therapeuten helpen mensen om nieuwe verhalen te vertellen waarin wel ruimte is voor deze ervaringen. Geestelijke verzorgers kunnen methoden uit de narratieve therapie daarom gebruiken als ze ondersteuning bieden bij het bewegen richting visies van het goede, wanneer die beweging wordt belemmerd door sociaalpolitieke omstandigheden.

Hoofdstuk 5 laat zien hoe, in door geestelijk verzorgers geleide groepen, relationele bevestiging en empowerment kunnen worden bevorderd; een aspect van het ervaren van oriëntatie in het leven. Besproken wordt wat er qua inhoud, vorm en klimaat nodig is bij het werken met groepen, in het bijzonder bij de omgang met relationele en machtsdynamieken. Er worden vier relationele paradoxen beschreven, zoals: hoe kun je een gelijkwaardige menselijke relatie aangaan binnen de context van een ongelijkwaardige professionele hulpverleningsrelatie? Het praktijkvoorbeeld dat in dit hoofdstuk wordt beschreven, betreft een groep in een penitentiaire inrichting, geleid door een humanistisch geestelijk verzorger.

Hoofdstuk 6 kijkt naar rituelen en hun functies. Hoe ontdek je een rituele behoefte, hoe ontwikkel je rituele sensitiviteit en competentie en hoe kun je rituelen (her)ontwerpen vanuit humanistisch perspectief? Het voorbeeld in dit hoofdstuk betreft het ontwerpen van een ritueel voor iemand in de revalidatiezorg die afscheid wil nemen van een overleden

dierbare. Rituelen illustreren hoe de fysieke dimensie van levensoriëntatie werkt. De mogelijkheid om in een ritueel niet alleen cognitief te werk te gaan, maar ook belichaamde handelingen te verrichten, kan helpen bij de betekenisgeving aan en heroriëntatie bij een verandering in het leven.

Hoofdstuk 7 gaat over onderwijs aan zorgprofessionals op het gebied van kennis, houding en vaardigheden die nodig zijn om zorg voor zingeving aan patiënten te kunnen bieden. Het hoofdstuk richt zich niet op de didactische vaardigheden die hierbij nodig zijn, maar op de vraag hoe geestelijk verzorgers gevoeligheid kunnen helpen ontwikkelen voor de eigen en andermans spiritualiteit en voor de rol van spiritualiteit in de gezondheidszorg. Daarbij moeten zorgprofessionals bijvoorbeeld leren om hun gerichtheid op diagnosticeren en oplossen los te laten en het ongemak dat dit met zich meebrengt te verdragen. Het hoofdstuk schetst hoe een geestelijk verzorger onderwijs op het gebied van zorg voor zingeving kan voorbereiden en uitvoeren aan de hand van drie stappen: het opdoen van zelfkennis op het gebied van docentschap, van kennis over degenen die het onderwijs gaan krijgen en van kennis over het onderwerp dat onderwezen gaat worden.

Hoofdstuk 8 beschrijft de interne en externe motivaties van geestelijk verzorgers om onderzoek te doen. Het legt uit hoe je als geestelijk verzorger een onderzoekende houding kunt aannemen, zelf actief onderzoek kunt doen of onderzoek kunt begeleiden. Er worden verschillende wetenschappelijke paradigma's behandeld, zodat geestelijk verzorgers hun onderzoek kunnen positioneren en kunnen bepalen wat voor soort onderzoek wanneer passend is. Ook worden geestelijk verzorgers uitgenodigd om eigen aannames met betrekking tot onderzoek naar geestelijke verzorging te bevragen.

Hoofdstuk 9 beschrijft de morele dimensie van geestelijke verzorging. Hoe kan binnen een organisatie de morele competentie van individuen en teams worden versterkt? Morele competentie betreft bijvoorbeeld het herkennen van eigen waarden en die van anderen, de morele dimensies van een situatie en de waarden die op het spel staan. In het hoofdstuk worden vier vormen van moreel werk binnen geestelijke verzorging onderscheiden: morele educatie, normatief-professionele reflectie

tie, presentie in de organisatie en ondersteuning bij moreel herstel. Ook legt het hoofdstuk uit hoe geestelijk verzorgers de eigen morele competentie kunnen ontwikkelen, wat een voorwaarde is om moreel werk te doen. De voorbeelden in dit hoofdstuk gaan over de ziekenhuiscontext, waarbij een geestelijk verzorger zorgprofessionals helpt om morele dilemma's in dagelijkse beslissingen te herkennen en hen helpt te reflecteren op beladen momenten (zoals het informeren van familie over een besluit om wel of niet meer te behandelen).

Ten slotte bekijkt hoofdstuk 10 de verwevenheid van zingeving als proces van levensoriëntatie met sociaalculturele en politieke structuren en dynamieken. Deze kunnen ondersteunend of ondermijnend werken bij iemands pogingen om zich een goed leven voor te stellen, ernaar te streven en het daadwerkelijk te leven. Daarom hebben geestelijk verzorgers ook de taak om bij te dragen aan humanisering op macroniveau: het verhelderen, bevragen van de dominante orde en waar mogelijk het veranderen van dehumaniserende macrostructuren en -systemen. Deze sociaalpolitieke dimensie van geestelijke verzorging wordt geïllustreerd aan de hand van het werk dat geestelijk verzorgers doen in het aardbevingsgebied in Groningen. Zij zetten zich bijvoorbeeld in om vanuit die ervaringen 'gemeenschapsverhalen' te helpen ontwikkelen. Deze drukken uit wat de existentiële schade is die in getroffen gemeenschappen aanwezig is en biedt zo een taal om existentiële worstelingen te kunnen herkennen en uitdrukken.

Tot besluit

In ons boek *Chaplaincy for a plural world* wordt een theoretisch fundament gelegd voor geestelijke verzorging binnen hedendaagse westerse, plurale samenlevingen, geïnspireerd door humanistische perspectieven. Centraal staat het begrip levensoriëntatie dat vanuit verschillende disciplines, in het bijzonder vanuit de filosofie en humanistiek, theoretisch wordt onderbouwd. Het boek beoogt inclusieve taal en methoden voor geestelijke verzorging te bieden, die niet afhankelijk zijn van een specifieke levensbeschouwing, maar wel het existentiële en levensbeschouwelijke karakter van het beroep vangen.

De humanistische inspiratie toont zich met name in de aandacht die we hebben voor de sociaalpolitie-

ke context van zingeving en geestelijke verzorging. Vanuit het humanistische kernprincipe dat elk zingevingskader, elke visie van het (ultiem) goede contextgebonden mensenwerk is (Derkx, 2011), waaruit volgt dat zingeving altijd in context moet worden beschouwd. Volgens dit humanistische principe dienen geestelijk verzorgers in hun werk ook de vraag te adresseren hoe (gebrek aan) zingeving verweekt is in sociaalpolitieke structuren en machtsdynamieken. Geestelijke verzorging is daarmee ook een inherent kritische praktijk, waarbij de gerichtheid op zingeving hand in hand gaat met die op humanisering. De opvatting van zingeving als levensoriëntatie helpt om de sociaalculturele en politieke context van zingeving in het oog te houden en biedt tegengewicht aan psychologische opvattingen van zingeving waarbij het kritische potentieel van zorg voor zingeving en geestelijke verzorging gemakkelijk verloren gaat.

De metaforische taal van oriëntatie is verder geschikt om zingeving te zien als iets waar we vaak impliciet en prereflexief mee bezig zijn, in plaats van als een hoofdzakelijk cognitief proces. Het is ervaringstaal: de ruimtelijke metafoor van oriëntatie gebruiken we dikwijls om onze ervaringen te beschrijven, zeker bij lastige levensgebeurtenissen. We weten niet waarheen of hoe verder, zijn de weg kwijt of verdwaald, voelen ons ontheemd of hebben geen grond meer onder onze voeten. Deze taal drukt uit dat zingeving niet altijd of primair iets is wat we actief doen, maar vaak juist gaat over dat wat op ons pad komt, wat ons toevalt of juist ontvalt, zonder dat we het in de hand hebben.

Het boek is in het Engels geschreven, omdat het zich in de eerste plaats richt op geestelijk verzorgers in landen waar de vraag hoe geestelijke verzorging te begrijpen en uit te oefenen in de context van secularisering pas sinds kort urgent is. We willen de kennis die er hierover vanuit de humanistisch geestelijke verzorging in Nederland is opgebouwd internationaal delen.⁵ We hopen daarbij dat de hier gepresenteerde theoretische onderbouwing van geestelijke verzorging ook in de Nederlandse context van waarde is voor de dialoog binnen de beroepsgroep en voor het steviger verweven van theorie en praktijk van het beroep in een veranderende wereld.

Dr. C. Schuhmann is universitair hoofddocent geestelijke verzorging bij de Universiteit voor Humanistiek te Utrecht. E-mail: c.schuhmann@uvh.nl.

M. Lieberwerth MA is freelance docent, trainer en humanistisch geestelijk verzorger.

Dr. A. Damen is universitair docent geestelijke verzorging bij de Universiteit voor Humanistiek te Utrecht.

Prof. G. Jacobs is hoogleraar geestelijke verzorging bij de Universiteit voor Humanistiek te Utrecht.

Dr. J. Wojtkowiak is universitair docent bij de Universiteit voor Humanistiek te Utrecht.

Noten

1. Schuhmann, C., Damen, A., Jacobs, G., Lieberwerth, M. & Wojtkowiak, J. (2026). *Chaplaincy for a plural world: humanistic perspectives*. Routledge.
2. In Engelstalige landen spreekt men eerder over spirituele zorg dan over zorg voor zingeving. Vanuit het perspectief van zingeving als levensoriëntatie zijn dit inwisselbare termen, op grond van het spirituele karakter van levensoriëntatie. Waar we in ons boek over *spiritual care* spreken – en uitleggen hoe Taylors (1989) opvatting van het spirituele zich verhoudt tot de invloedrijke consensusdefinitie van Puchalski e.a. (2009) – gebruiken we in dit artikel de term zorg voor zingeving die in Nederland intussen gangbaar is.
3. Zie o.a. www.kenniswerkplaatszingeving.nl.
4. In ons boek gebruiken we de Engelse term *having a sense of orientation in life* die nog beter aangeeft dat het om een tijdelijke, lijfelijk gevoelde ervaring van iets goeds kan gaan.
5. Vanwege deze internationale gerichtheid hebben we onze theoretische grondslag voor hedendaagse geestelijke verzorging niet uitgebreid gerelateerd aan Nederlands theoretisch werk. Dergelijke relaties zijn wel te leggen, bijvoorbeeld met het omvattende werk van Smit (2015) of, vanwege de verbinding tussen het werk van Taylor (1989) en Rosa (2016), met de opvatting van geestelijke verzorging als resonantiepraktijk (Jacobs, 2020).

Literatuur

- Ahmed, S. (2006). *Queer phenomenology: orientations, objects, others*. Duke University Press.
- Derkx, P. (2011). *Humanisme, zinvol leven en nooit meer 'ouder worden'*. VUB Press.
- Freidson, E. (2001). *Professionalism: the third logic*. Polity.
- Geertz, C. (1973). *The interpretation of cultures*. Basic Books.

- Gergen, K.J. (2009). *Relational being: beyond self and community*. Oxford University Press.
- Harbin, A. (2016). *Disorientation and moral life*. Oxford University Press.
- Jacobs, G. (2020). *Zin in geestelijke verzorging* (inaugurele rede). Universiteit voor Humanistiek.
- Janoff-Bulman, R. (1992). *Shattered assumptions: towards a new psychology of trauma*. Free Press.
- Kunneman, H. (2002). Humanistics and the future of the human sciences. In A. Halsema & D. van Houten (Eds.), *Empowering humanity: state of the art in humanistics* (pp. 13-36). De Tijdstroom.
- Lynch, G. (2002). *Pastoral care and counseling*. Sage.
- MacIntyre, A. (2007). *After virtue: a study in moral theory* (3rd ed.). Bloomsbury.
- Merleau-Ponty M. (1945/2012). *Phenomenology of perception*. Routledge.
- Mooren, J.H.M. (2011). *Verbeelding en bestaansoriëntatie*. De Graaff.
- Pargament, K.I. (1997). *The psychology of religion and coping: theory, research, practice*. Guilford Press.
- Park, C.L. (2010). Making sense of the meaning literature: an integrative review of meaning making and its effects on adjustment to stressful life events. *Psychological Bulletin*, 136 (2), 257.
- Puchalski, C., Ferrell, B., Virani, R., ... & Sulmasy, D. (2009). Improving the quality of spiritual care as a dimension of palliative care: the report of the Consensus Conference. *Journal of Palliative Medicine*, 12 (10), 885-904.
- Rijksen, H. & Heijst, A. van (1999). *Levensvragen in de hulpvraag*. Damon.
- Rosa, H. (2016). *Resonance*. Polity Press.
- Schnell, T. (2021). *The psychology of meaning in life*. Routledge.
- Schuhmann, C. & Damen, A. (2018). Representing the good: pastoral care in a secular age. *Pastoral Psychology*, 67, 405-417.
- Smart, N. (1999). *Dimensions of the sacred: an anatomy of the world's beliefs*. University of California Press.
- Smit, J. (2015). *Antwoord geven op het leven zelf*. Eburon.
- Taylor, C. (1989). *Sources of the self*. Harvard University Press.
- Taylor, C. (2007). *A secular age*. Belknap Press.
- Toom, N. den (2022). *The chaplain-researcher: the perceived impact of participation in a Dutch research project on chaplains' professionalism*. Eburon.
- Vereniging van Geestelijk Verzorger (2016). *Beroepsstandaard geestelijk verzorger 2015*. VGVZ.